

Moderní náboženství: Hledání tradice v tekutém světě

Milan Fujda, Ústav religionistiky FF MU

Veřejná přednáška pro Českou společnost pro
religionistiku, Brno 9.3.2011

Tradice v tekutém světě

- Dva aspekty tekutosti světa
 - překotné společenské změny probíhající především v období 60. – 90. let 19. století
 - představy kontinuálního pokroku a inovace jako legitimizace měnícího se sociálního řádu
- Tradice – emická kategorie
 - "moudrost starých časů" umožňující "šťastý život" v "civilizaci", která hrozí degradací "lidské přirozenosti" a dušením rozvoje "přirozených schopností" lidí
 - představa konstruovaná v protikladu k představě moderní "(jednostranně) racionalistické" vědy, jež by měla být nositelem slibovaného pokroku

Tekutý svět a dojem "krize"

- krize jako jedno z dominantních témat intelektuálních diskusí od poslední třetiny 19. po celou první polovinu 20. století
 - *Titán ve své bohorovnosti stává se násilníkem anebo se připojuje k armádě zoufajících a umírajících (...) slabší hledají uspokojení v buddhismu, spiritismu, symbolismu a v jiných četných formách a formalitách různorodého okultismu. (...) [Všechny] ty nespokojené, neklidné, rozčilené a unavené duše chtějí konečně nalézt pokoje, klidu, smíru a nové energie k dalšímu žití, a téměř všichni vidí pramen živé vody v náboženství a jeho usmíření s rozbouřenými myšlenkami. (Masaryk: Moderní člověk a náboženství, s. 29)*

Jak se rodí "krize"?

- proměna ekonomických podmínek (produkce bohatství) - průmysl
- proměna politických podmínek (parlamentarismus, občanství, nacionalismus a národní státy)
- migrace a urbanizace (viz urbanizace v ČR)
- proměna sociálního uspořádání (viz Urban)
- proměna intelektuální kultury, aneb nové možnosti reflexe skutečnosti a šíření jejích výsledků
 - rozvoj mediálního trhu (viz tabulka)
 - nárůst počtu intelektuálních povolání (viz tabulka)

Urbanizace v ČR: Praha, Brno, Plzeň

Rok	Praha	Brno	Plzeň
1830	102 tis.	36 tis.	8 tis.
1910	668 tis.	217 tis.	111 tis.
1930	942 tis.	284 tis.	133 tis.

(Horská – Maur – Musil: Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa, s. 197)

Společnost první poloviny 19. století a společnost přelomu 19. a 20. století

II. Měšťanstvo, řemeslnictvo a městská chudina:

1. Městská chudina: řemeslnické dělnictvo, tovaryši a nádeníci, sloužící, manufakturní dělnictvo, zárodky průmyslového proletariátu; deklasované společenské vrstvy (městský lumpenproletariát).
2. Řemeslnictvo: cechovní a necechovní řemeslnictvo.
3. Měšťanstvo: bankovní a kupecký kapitál, pozdně feudální měšťanský patriarchát a tzv. honorace, měšťanská inteligence a příslušníci svobodných povolání, manufakturní podnikatelé, faktoři a továrníci.

II. Maloburžoazní vrstvy:

1. Zemědělský poloproletariát.
2. Zemědělský individuální malovýrobce.
3. Řemeslný individuální malovýrobce.
4. Obchodní individuální malopodnikatel.
5. Domáctí malovýrobci.
6. Maloročníci.
7. Střední rolníci.
8. Řemeslničtí malovýrobci.
9. Malovýrobní kapitalističtí podnikatelé.
10. Malovýrobní podnikatelé v dopravě.
11. Technická inteligence v nižším postavení.
12. Nižší soukromé a veřejné úřednictvo.
13. Příslušníci tzv. svobodných povolání.
14. Osoby žijící z nižších důchodů.

Zdroj: Tabulka byla vytvořena podle modelů sociální struktury uvedených v Otto Urban, Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století, Praha, Lidové noviny 2003, 107-108 a 133. Byly provedeny pouze formální změny v uspořádání jednotlivých společenských vrstev tak, aby byla hierarchie v obou případech řazena vzestupně.

Přírůstek nezávislých intelektuálních zaměstnání (spisovatelů, novinářů, vědců, publicistů) v Rakousku (1880-1910)

Rok	Počet intelektuálních zaměstnání podle sčítání lidu	Přírůstek v %
1880	734*	
1890	1589*	116
1900	1920	20,8
1910	1864	-2,9

* U těchto dat nebyli započtení stenografové a písaři

Zdroj: Christophe Charle, *Intelektuálové v Evropě 19. století*, Brno, CDK 2004, 101.

Tištěná produkce v Německu, Francii, Itálii, Velké Británii a Rusku v druhé polovině 19. století (počet vydaných titulů)

Rok	Německo	Francie	Itálie	Velká Británie	Rusko
1850	9053	9891	1646 (1846)	2600	?
1876	13556	19068 (1875)	5096 (1878)	?	7366 (1878)
1891	21279	24427 (1890)	8340	5706	?
1901	25331	28143 (1900)	7993 (1898)	6000	10318
1911	32998	32834 (1913)	?	12379	27400 (1912)

Zdroj: Christophe Charle, *Intelektuálové v Evropě 19. století*, Brno, CDK 2004, 99.

Kdo potřebuje novou tradici?

- příznačně především ti, jichž se nejvýrazněji dotýkají uvedené změny a zároveň je aktivně reflektují a tyto reflexe zároveň efektivně sdíli prostřednictvím nových prostředků komunikace (středostavovská inteligence)
- ti, kteří reflektují situaci společnosti a kultury jako stav krize a činí za něj odpovědnou vědu a techniku, jež má být nositelem změn (pokroku)/případně "moderní civilizaci" jako celek

Ambivalence "moderní civilizace"?

pokrok nesený vědou technikou	< >	hrozba degenerace prostřednictvím násilí na lidské přirozenosti
systematické kauzální poznání	< >	pomíjení nebo popírání "duchovní" dimenze světa
rozvíjení materiálního blahobytu	< >	otročení "zvířecím" pudům absence rozvoje potenci lidského "ducha" (popírání "přirozených" možností konat "zázraky" - evoluce ducha)
pokrok vědy a techniky	< >	zapomenutí na "odvěkou moudrost"
pokrok poznání	< >	

Zrození tradice "odvěké moudrosti"

- renesanční esoterismus (15. st.)
 - objev zapomenutých tradic (Corpus hermeticum, nová recepce Platón a novoplatonismu)
 - hledání nové vědy spojující poznání přírody a poznání boha - poznání jako prostředek sebe-proměny
 - Hermes, Mojžíš a prvotní tradice moudrosti (od 16. st. jako tradice "věčné filosofie" (philosophia perennis)

Okultismus jako tradice "odvěké moudrosti"

- popularizace tradice navazující na mystiku devotio moderna a renesanční esoterismus (německá křesťanské teosofie, paracelsovská přírodní filosofie, rosenkruciánství, reformační spiritualismus a pietismus) – tištěná edice a syntetická kompendia a krásná literatura (Blavatská, Eliphas Lévi, Edward Bulwer-Lytton)
- reinterpretační kosmologie založené na korespondencích vědeckým jazykem založeným na představě reprezentace a hledání kauzality (spíše než korespondencí)
- imperativ: hledat odvěkou moudrost, která je jádrem všech náboženství a "pravdivých" filosofii - okultismus jako "srovnávací studium náboženství"
- usouvztažení esoterické tradice s představou pokroku
 - středostavovský self-made man a ideologie vzdělání - život na zemi i ve "vyšších světech" jako příležitost k poučení se z vlastní zkušenosti
 - evoluce lidstva a vesmíru jako evoluce vědomí o jednotě všeho bytí

Setkání kultur prostřednictvím médií

- vědecká produkce o starověkých náboženstvích a překlady "svatých písem"
- orientalistická literatura o náboženstvích a filosofiích Indie a překlady indických "svatých písem" ...
- ...a objev árijského "domova":
 - *Objevení Indie „oživilo vzpomínky na naše dětství, které se zdálo být navždy ztracené. (...) [K]aždý cítil, že [prostřednictvím studia Indie] směřuje do svého ‚dávného domova‘ plného vzpomínek...“.* (Max Müller: *India – What Can it Teach Us?*, s. 28-30)
- reedice a překlady esoterických spisů

okultistická
hermeneutika

Karmanový zákon a reinkarnace, aneb jak legitimizovat pokrok prostřednictvím tradice

- Reinkarnace jako potvrzení esoterických představ o metempsychóze - smrt jako přechod k posmrtnému vzdělávání duše ve "vyšších světech"
- Karmanový zákon
 - prostředek spojení esoterických představ o metempsychóze s kauzálním myšlením (Hanegraaff: *New Age Religion and Western Culture*, s. 476, 480–481)
 - zbožštění logiky pokroku...
 - ... a (liberální) objasnění trvajících nedostatků ...

Besantová: Odvěká moudrost, s. 254

- *Až Theosofie opět uvede tyto staré pravdy [o karmě, příčině a účinku jednání] na místo jim příslušné v myšlení západním, prokletí si (...) cestu svoji do všech tříd společnosti křesťanské, šíříce porozumění povaze života a přijímání výsledků minulosti. Pak také pomine ustavičná nespokojenost, vyvstávající z beznadějného pocíťování nepochopitelnosti života nespravedlivého a nepoddajného a bude nahražena klidnou vážností a trpělivostí, pocházející z osvíceného rozumu a ze znalosti zákona...*

Indie a utváření tradice v tekutém světě

- *Nebudu se snažit popírat, že Západ se může od Indie naučit jen velmi málo, ale bez váhání potvrdím, že se máme mnohému co učit od indických mudrců minulosti a od těch, kteří žijí ještě dnes. [...] [P]řipustíme, že v této zemi ještě dnes existují miliony venkovanů, kteří jsou stejně nevzdělaní, mají stejný názor, zahalený dětinskou pověrou, a náboženství, které svou úrovní odpovídá úrovni náboženství vyučovanému v mateřských školách, jako tomu bylo u anglických venkovanů ve čtrnáctém století. Připustíme dále, že bráhmanští panditi v domorodých centrech vzdělanosti maří svá neužitá léta hnidopišským rozebíráním kněžských povinností a napínají své metafyzické pletivo tak tajuplně, jak naši středověcí scholastikové vůbec kdy dělali. Přesto však dosud nadále přetrvává malý, nesmírně cenný zbytek kultury označované všeobecně použitelným názvem Jóga, která nabízí lidstvu dobrodiní tak cenné svým vlastním způsobem, jako kterákoli kultura nabízená západní vědou. Může poskytnout našim tělům zdravý harmonický stav, takový, jaký měla příroda v úmyslu nám poskytnout; může přinést jednu z nejnaléhavějších potřeb moderní civilizace – dokonalý klid mysli; a může otevřít cestu k trvalým pokladům ducha těm, kteří o ně budou usilovat. [...] Proto snad není nevhodné, jestliže někdo požádá někoho ze svých západních současníků, aby se podíval k Východu, ne však aby hledal novou víru, ale aby hledal několik kaménků vědění, které přidá k sumě vědění již získaného. [...] Ještě nedávno jsem pobýval mezi těmi, kteří považují Boha za halucinaci lidské fantazie [...] [a]však [...] [d]ospěl jsem k novému pojetí božství [, což] (...) jako dítě této moderní generace, která se opírá o tvrdá fakta a chladný rozum a která postrádá smysl pro věci náboženské, považuji [...] zcela za úspěch. Tato víra byla obnovena jediným způsobem, jakým ji může obnovit skeptik; nikoli argumentem, ale svědectvím nezvratné osobní zkušenosti. [...] [V] zázraky nevěřím. [...] Ale jsem přesvědčen, že naše znalosti přírodních zákonů jsou neúplné a že až předvoj vědců, kteří pronikají do neprobádaného území, objeví ještě další z těchto zákonů, budeme pak schopni vykonávat věci, které se budou rovnat zázrakům. (Brunton: Tajnosti indické, s. 17–20)*